

Tomo VUKŠIĆ

SVETI IVAN DAMAŠČANIN I PITANJE SPOZNAJE BOGA U ISTOČNOJ KRŠĆANSKOJ TRADICIJI

Sažetak

Nakon što je tema spoznaje Boga smještena u istočnu kršćansku tradiciju, u članku je posvećena pozornost nauku sv. Ivana Damaščanina, jednoga od velikih istočnih crkvenih otaca, na istu temu. Najprije je govor o spoznaji Boga u djelima ovoga pisca, zatim o njegovu tumačenju podrijetla grčkoga imena Theos (Bog) i o spoznaji Boga kao takvoj. Sljedeće teme su: očitost Božjega postojanja i Božje jednosti, Božji atributi, spoznaja Presvetoga Trojstva te ikone kao vidljivi znakovi nevidljive stvarnosti.

Pitanje spoznaje i iskustva Boga svakako spada u red onih teoloških i filozofskih tema koje su i na Istoku i na Zapadu vrlo često zanimale kršćanske mislioce, filozofe, teologe i mistike. Na području zapadne teologije literatura, koja se bavi ovom tematikom, kako u kršćanskoj starini tako u novijim stoljećima vrlo je brojna.

Među teolozima kršćanskoga istoka nije, međutim, jednako tako. Tj. među modernim pravoslavnim teolozima, osim poznatih teologa, koji su, usljed progona Crkve za vrijeme i poslije oktobarske revolucije, živjeli u zapadnoj Evropi ili Americi, Vladimira Losskya¹ (1903.-1958.), Pavela Nikolajevića Evdokimova²

1 Usp. V. Lossky, *Essai sur la théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris 1944; isti, *Vision de Dieu*, Neuchâtel 1962; isti, *A l'image et à la ressemblance de Dieu*, Paris 1967.

2 Usp. P. N. Evdokimov, *La connaissance de Dieu selon la tradition orientale, l'enseignement patristique, liturgique et iconographique*, 2. izd., Lyon 1983. U ovom tekstu spomenuto djelo bit će citirano prema talijanskom prijevodu koji imam pri ruci: *La conoscenza di Dio secondo la tradizione orientale. L'insegnamento patristico, liturgico e iconografico*, Rim 1983. Ovo djelo, koje je, dakle, prevedeno i na druge jezike, predstavlja sažetak onoga što je istočna kršćanska tradicija stvorila rješavajući pitanje spoznaje. Kad se pojavilo neki su ga smatrali "zapanjujuće novim" i "providonosno uznemirujućim" (usp. recenziju izdavača u samoj knjizi).

Na hrvatskom jeziku o Evdokimovu usp. M. Perković, *Pavel Nikolajević Evdokimov*, u *Mladi teolog* 14 (1988.) 73-78.

(1901.-1970.) i Johna Meyendorffa,³ i još pokojega koji je također živio na Zapadu i djelovao u tzv. emigracijskim pravoslavnim crkvama, teško je naći još nekoga tko se ozbiljno bavio ovim pitanjem.⁴ U kršćanskoj starini istočnoga dijela kršćanstva, kad je velika teološka literatura cvjetala ponajviše baš na Istoku,⁵ pitanje spoznaje Boga među istočnim teolozima često je raspravljano.⁶

Moglo bi se reći da je ovu temu na neki način otvorio već u ranim mučeničkim vremenima Crkve, neposredno poslije apostolskoga doba, sv. Ignacije Antiohijski (+107.) svojim poznatim pismima u kojima, unutar njegova misticizma, prevladava pavlovska mišao o nasljedovanju Krista i o Kristovoj nastanjenosti u ljudskoj duši zbog čega sv. Ignacije kršćane naziva bogonoscima.⁷ Misao o spoznaji Boga nastavljaaju produbljivati, više ili manje uspješno, mnogi drugi istočni kršćanski pisci u tumačenje čijega učenja, zbog okvira koji nameće naslov, ovdje se ne možemo upuštati. Stoga će biti samo spomenuta imena onih najpoznatijih među njima: sv. Teofil Antiohijski (+180.),⁸ sv. Irenej Lionski (150.-202.),⁹ Klement Aleksandrijski (150.-215.),¹⁰ Origen (185.-255.),¹¹ sv. Atanazije (295.-373.),¹² sv. Bazilije (330.-379.),¹³ otac kršćanske mistike sv. Grgur iz Nise (325.-399.),¹⁴ sv. Ćiril Jeruzalemski (315.-386.),¹⁵ sv. Ivan Zlatousti (344.-407.),¹⁶ sv. Ćiril Aleksandrijski (370.-444.),¹⁷ Pseudo Dionizije Aeropagita (V.-VI. st.),¹⁸ sv. Maksim Ispovjedalac (580.-662.)¹⁹ itd.

3 Usp. J. Meyendorff, *San Grégoire Palamas e la mystique orthodoxe*, Paris 1959.

4 Ustvari Evdokimov i Lossky su, kao prognanici poslije oktobarske revolucije, živjeli i stvarali u Zapadnoj Evropi, a ponajviše u Francuskoj, dok je Meyendorff i rođen u Francuskoj (1925.).

5 Usp. npr. H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959.

6 Usp. G. Podskalsky, *Theologie und Philosophie in Byzanz*, *Bizantinische Archiv* 15, München 1977.

7 H. Kraft, *Clavis Patrum Apostolicorum*, München 1963.; P. N. Evdokimov, *La conoscenza di Dio...*, str. 41.

8 Usp. J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series Graeca* (dalje: PG) 6.

9 Usp. PG 7.

10 Usp. PG 8-9.

11 Usp. PG 11-17.

12 Usp. PG 25-28.

13 Usp. PG 29-32.

14 Usp. PG 44-46.

15 Usp. PG 53.

16 Usp. PG 47-64.

17 Usp. PG 68-77.

18 Usp. PG 3.

19 Usp. PG 90-91.

I. Sv. Ivan Damaščanin

Među svim starim kršćanskim piscima na Istoku osobito mjesto zauzima sv. Ivan Damaščanin (oko 670. - oko 750.) iako o njegovu životu nije poznato mnogo podataka.²⁰ Zna se, zapravo, samo ono osnovno. Rođen je u drugoj polovici 7. st., u uglednoj kršćanskoj arapskoj obitelji u Damasku kad je ovaj grad bio pod upravom kalifa. Njegov otac je obavljao službu neke vrste civilnoga predstavnika kršćana kod ove vlasti, a Ivan ga je u tome naslijedio. No, negdje oko 720. Ivan je napustio ovu službu i povukao se u samostan sv. Sabe kod Jeruzalema. Kasnije je bio zaređen za svećenika, a cijelo vrijeme monaškoga života posvetio se kontemplaciji, studiranju i pisanju. Postao je poznat po svojim propovijedima i spisima od kojih su mnogi polemike protiv kristoloških hereza što su bile proširene u ono doba po Palestini i Siriji i protiv ikonoklasta iz Bizanta. Umro je oko 750., a papa Leon XIII. proglasio ga je 1890. naučiteljem Crkve. Pisao je na grčkom jeziku, a kao sveca štuje ga i Pravoslavna i Katolička crkva.

Iako se ne zna mnogo o njegovu životu, dobro je poznata njegova uloga u teologiji. Zapravo, Damaščanin je posljednji veliki teolog opće Crkve te mnogi smatraju da upravo njegovom smrću završava otačko razdoblje kršćanske književnosti na Istoku.²¹ S jedne strane, držeći se crkvene tradicije, on svjesno nije želio stvarati "svoju" teologiju što mu je omogućilo, s druge strane, da postane jedan od najuglednijih teologa-sistematičara u crkvenoj starini. Stoga je njegovo djelo, osobito na teološkim područjima kojima se on bavio, mnogo puta prikaz ili sažetak nauka velikih istočnih kršćanskih pisaca koji su živjeli i stvarali prije njega.

Sveti Ivan Damaščanin iza sebe je ostavio brojna dogmatska, polemička, asketska, homiletska i pjesnička djela²² a ovdje će biti navedeni samo oni njegovi spisi koji su zanimljivi za temu koju članak obrađuje. To je, prije svega, njegovo najpoznatije djelo *Fons cognitionis (Pegè gnóseos - Izvor spoznaje)*²³ podijeljeno u tri dijela: *Dialectica*²⁴ (Dijalektika), *De haeresibus*²⁵ (O herezama), *De fide orthodoxa*²⁶ (O pravoj vjeri). No Ivana Damaščanina posebno poznatim učinila je njegova polemika protiv ikonoklasta koju je oblikovao u tri *Orationes pro sacris imaginibus*²⁷ (Govori u prilog

20 Usp. M. Jugie, *La vie de saint Jean Damascène*, u *Echos d'Orient* 23 (1924.) 157-161.

21 Usp. npr. mišljenje uglednoga patrologa B. Altanera, *Patrologia*, Torino 1981., str. 7.

22 Usp. PG 94-96.

23 PG 518-1227.

24 PG 94, 518-678.

25 PG 94, 678-788.

26 PG 94, 789-1228.

27 PG 94, 1228-1420.

svetih slika)²⁸ ali i u djelima: *De sacris imaginibus adversus Constantinum Cabalinum*,²⁹ *Epistola de sacris imaginibus ad Theophilum imperatorem*.³⁰

Na sljedećim stranicama najprije će biti govora o spoznaji Boga u djelima ovoga pisca, zatim o njegovu tumačenju podrijetla grčkoga imena *Theos* (Bog) i o spoznaji Boga kao takvoj. Sljedeće teme su: očitost Božjega postojanja i Božje jednosti, Božji atributi, spoznaja Presvetoga Trojstva te ikone kao vidljivi znakovi nevidljive stvarnosti.

2. Tema spoznaje Boga u djelima svetoga Ivana Damašćanina

Ivana Damašćanina često nazivaju "istočni Toma Akvinski". No, on se od slavnoga Akvinca ipak razlikuje "kako po većoj suženosti vlastite doktrinalne sinteze, tako po originalnosti svojih ideja, jer je, kako je sam izjavio (PG 94, 525A), njegova nakana skupiti nauk Otaca i istočnih pisaca",³¹ ali i po svom mnogo manjem utjecaju na kasniji teološki život Crkve.

Proučavajući tekstove Ivana Damašćanina daje se zaključiti da on razlikuje dvije razine teologije iako on sam to ne spominje izričito: tj. razlikuje *theologia henomene* od *theologia diakekri-mene* (odnosno teologiju poznatu na Zapadu pod naslovima *De Deo uno* i *De Deo trino*). Međutim, on svoju teodiceju nije izložio sustavno te ju je stoga gotovo nemoguće prikazati na sustavan način. Stoga će joj ovdje biti prikazane samo glavne teme.

2.1. Podrijetlo riječi *Theos* (Bog)

Ime Božje, kao što je poznato, privlačilo je pozornost i poganskih mislilaca mnogo prije nastanka kršćanstva. Ideja imena Božjega vrlo je prisutna također i u tekstovima Staroga zavjeta (npr. Izl 3,14) kao i u razmišljanjima kasnijih kršćanskih mislilaca, te je stoga razumljivo da se i Ivan Damašćanin bavio ovim pitanjem. Prije svega on spominje objavljeno Božje ime *ho on* (Izl 3,14) (*ja jesam, koji jest, il quale è, der ist*) koje je prvotno upravo zato što ga je sam Bog objavio. No, dodaje potom i različita moguća objašnjenja etimološkoga podrijetla grčkoga imena Boga - *ho The-*

28 Usp. B. Altaner, *Patrologia*, Torino 1981., str. 565-568; J. Pavić - T. Z. Tenšek, *Patrologija*, Zagreb 1993., str. 304-308; V. Ermoni, *Saint Jean Damascène*, Paris 1904.; B. Kotter, *Die Schriften des Johannes von Damaskus*, Berlin 1969.

29 PG 95, 309-344.

30 PG 95, 344-386.

31 M. Gordillo, *Giovanni Damasceno*, u *Enciclopedia Cattolica*, VI., Firenca 1951., col. 550.

os.³² Ta riječ grčkoga jezika mogla bi imati korijen ili u *tithemi* (sastaviti, učiniti) otkuda bi se izvlačilo tumačenje prema kojemu je Bog tvorac i uzdržavatelj svih stvari. No, *Theos* bi moglo dolaziti i od glagola *theein* (trčati, kružiti oko svega) što bi Boga etimološki definiralo kao onoga koji je prisutan posvuda. Sljedeća mogućnost bio bi glagol *theastai* (vidjeti) što bi onda značilo da je Bog onaj koji vidi sve i ništa ne može umaći njegovu pogledu. Četvrta mogućnost bio bi glagol *aithen* (ugrijati, spržiti) što bi značilo da je Bog prije svega "vatra" koja uništava svako zlo.

2.2. Spoznaja Boga

Unatoč naporima cijele ljudske povijesti, i pojedinca u njoj, da spozna, Bog i poslije svih napora ostaje nedohvatljiv sposobnostima ljudskoga uma, jer mu stalno izmiče, u tolikoj mjeri da ga se s pravom, i poslije objave, uvjetno može zvati "nepoznati Bog".³³ No, iako Bog³⁴ nadilazi svaku moć ljudske spoznaje³⁵ te jedino on sam savršeno spoznaje sebe samoga, ipak Bog nije dopustio da ljudi ostanu u posvemašnjemu neznanju.³⁶ Objavio im se, pisao je Damašćanin, po svojim stvorenjima, po činjenici očuvanja svemira i pogotovo po izravnoj objavi. I još više od toga, smatra Damašćanin, moglo bi se reći da je spoznaja Božjega postojanja urođena svim ljudima: *pasí he gnosis tu sinai Theon hyp'autou fisikós egkatespartai*.³⁷ No, s druge strane, bit Božja je bezgranična i za čovjeka nepoznatljiva, a spoznaja, koja se može postići, više je negativna nego li pozitivna.

Sažimajući misao Ivana Damašćanina neki pisci smatraju da je njegov nauk o spoznaji i dokazivosti Boga svodiv na sljedeće točke:³⁸

32 O mogućim etimološkim podrijetlima grčkoga imena *ho Theos* prema razmišljanju Ivana Damašćanina usp. npr. M. Jugie, *Jean Damascène (Saint)*, u *Dictionnaire de la théologie catholique* (dalje: DThC, VIII/1, Paris 1925., col. 717; B. Schultze, *Zur Gotteserkenntnis in der griechischen Patristik*, u *Gregorianum* 63 (1982.) 529.

33 Usp. E. Spranger, *Der unbekannte Gott*, Stuttgart 1954.; P. Tillich, *Katros und Logos. Eine Untersuchung zur Metaphysik der Erkenntnis*, Darmstadt 1926.; C. Tresmontant, *Essai sur la connaissance de Dieu*, Paris 1959.; M. Vincent, *De l'apparence vers l'Absolu. Essai sur la connaissance*, Paris 1955.

34 Usp. B. Schultze, *Das Gottesproblem in der Osttheologie*, Münster 1957.

35 Usp. F. Schneider, *Erkenntnistheorie und Theologie*, Gütersloh 1950.; L. Rougier, *Traité de la connaissance*, Paris 1955.

36 Usp. npr. Ch. Jourmet, *Connaissance et inconnissance de Dieu*, Friburg 1943.; H. Gollwitzer, *Die Existenz Gottes im Bekenntnis des Glaubens*, Münster 1964.; P. Evdokimov, *La conoscenza di Dio...*; K. Lowith, *Wissen, Glaube und Skepsis*, Göttingen 1958.

37 Ivan Damašćanin, *De fide orthodoxa*, I, 1 i 3. - U prvoj glavi, iz koje je preuzet gornji navod, veli naš pisac: "Non nos tamen in omnigena prorsus ignorantia versari passus est Deus. Nemo quippe mortalium est, cui non hoc ab eo naturaliter insitum sit, ut deum esse cognoscat."

38 U ovom izlaganju slijedim sažetak iz knjige J. Bilza, *Die Trinitätslehre des heiligen Johannes von Damaskus*, Paderborn 1909., str. 28-31.

1. Bog je čovjeku neshvatljiv i neizreciv. Nitko nije vidio Boga (Iv 1,18). Nitko ne pozna Oca doli Sin, niti itko pozna Sina doli Otac (Mt 11,27). Duh Sveti zna što je u Bogu kao što ljudski duh zna što je u čovjeku (1 Kor 2,11).

2. Unatoč Božjoj neshvatljivosti i neizrecivosti, čovjek se ne nalazi u potpunom nepoznavanju Boga jer mu se Bog priopćio na dva načina: prvo, urođeno je ljudskoj naravi spoznati da je Bog jedan i, drugo, očuvanje i trajanje stvorenja očituju Božje dostojanstvo.

Osim toga, Bog je čovjeku omogućio određeni stupanj spoznaje, koja je srazmjerna ljudskim sposobnostima, prije svega po Zakonu i Prorocima i potom po svome jedinorođenome Sinu Isusu Kristu.

3. Ono što je čovjeku objavljeno, dosta mu je za njegovo posvećenje jer mu je Bog u svojoj mudrosti i svojoj dobroti (*ho agathos*) priopćio sve što mu je bilo potrebno znati.

4. Tako se dolazi do zaključka da ljudska spoznaja Boga i čovjekov govor o Bogu imaju dva aspekta: prvo, određeni broj istina pristupačan je ljudskoj spoznaji te ih naš jezik može izraziti iako ti izrazi ne odgovaraju uvijek i potpuno mislima koje izriču. Drugi niz istina, pak, nisu dohvatljive ljudskoj spoznaji te ih naš jezik ni ne može izraziti.

Tako znamo da je Bog vječan, nepromjenljiv, jednostavan, neograničen, spoznatljiv i istovremeno nespoznatljiv dokraja, dobar i pravedan, da je stvoritelj, uzdržavatelj, upravitelj i sudac svijeta.

U raspravama sv. Ivana Damašćanina nalazimo, dakle, izrečenu mogućnost spoznaje i stvarnu spoznaju Boga kao i dva različita puta spoznaje Boga: naravni i nadnaravni put. Uočljiv je također i njegov govor o granicama ljudske spoznaje kao i o izvorima iz kojih ljudska spoznaja crpe znanje o božanskim tajnama.³⁹

39 Ovu istu misao potvrđuje i P. N. Evdokimov u svome sominjanom djelu *La conoscenza di Dio...*, na str. 65. kada veli: "Parlando di Dio, S. Giovanni ne afferma chiaramente l'inconoscibilità quanto alla natura: 'Egli è al di sopra di ogni conoscenza. Ciò che noi diciamo di Dio riguarda i suoi attributi, qualcosa che è dopo la sua natura.' Soltanto le manifestazioni *ad extra*, le potenze e le energie sono accessibili. Con la scuola di Antiochia, S. Giovanni nega categoricamente la visione dell'essenza divina anche da parte dei santi nel secolo futuro. 'Nella trasfigurazione, il Cristo non divenne ciò che prima non era, ma apparve ai suoi discepoli tale qual era, aprendo i loro occhi.' Attraverso l'umanità deificata e glorificata, i discepoli hanno contemplato l'energia della natura divina, la sua gloria. La natura divina resta inaccessibile, ma la sua gloria si manifesta nella natura umana. In virtù della *perichóresis*, l'umanità di Cristo partecipa alla gloria e fa vedere Dio. Nel secolo futuro, la visione faccia a faccia sarà una comunione reciproca con la persona di Cristo; lo vedremo e saremo visti, visione-partecipazione nella gloria divina."

2.3. Očitost Božjega postojanja i Božje jednosti

Očitost Božjega postojanja nesumnjiva je za Ivana Damaščanina. Dapače, on smatra da se Božje postojanje može dokazati i filozofski. Razmišljajući na ovoj razini on poznaje nekoliko filozofskih dokaza za opstojnost Božju. Prvi dokaz izvlači iz činjenice kontingentnosti promjenljivih bića, jer ono što se mijenja ne može postojati samo od sebe, nego mora imati uzrok svoga postojanja. Drugi dokaz za Božju opstojnost pronalazi u činjenici očuvanja i upravljanja ovim svijetom jer ovaj svijet to sam sebi ne može osigurati, a treći dokaz vidi u redu koji vlada u svijetu.⁴⁰

O jednom Bogu Ivan Damaščanin piše u istom svome djelu (I, 5) ali je ovu temu s mnogo više sklonosti za metafiziku i mnogo jasnije razradio u svojoj polemici protiv manihejaca (*Dialogus contra manicheos*).⁴¹ U svom tekstu sv. Ivan donosi četiri sljedeća dokaza za jednost Božju: prvi izvodi iz neizmjernosti Božje. Drugome je podloga Božje savršenstvo. Treći izvlači iz istine da Bog upravlja svime na svijetu. Naime, ne mogu postojati dva neizmjerna, niti dva savršena niti pak dvojica mogu istovremeno upravljati cijelim svijetom. Četvrti dokaz zaključak je koji proizlazi iz metafizičkoga načela da jednost prethodi mnoštvu, i da jednost objašnjava mnoštvo.⁴²

2.4. Božji atributi

Na više mjesta u svojim djelima sv. Ivan obrađuje ovu tematiku. Njegova polazna misao sastoji se u tvrdnji da se Boga može definirati kao *ho agathos* (dobri, tj. Bog). Zapravo se sva njegova teologija temelji na razmišljanju o veličini Božje dobrote te se radi o atributu koji on postavlja na prvo mjesto poslije kojega, u različitim svojim djelima, niže dugi popis drugih Božjih atributa. Osobito se bavi Božjom netjelesnošću, njegovom jednostavnošću i neizmjernošću.

Bog djeluje na vrlo jednostavan način. Kao opći uzrok svega, on je također uzrok i svih djelovanja stvorenja na način kao što npr. sunce osvjetljava sve stvari. Govoreći o ovoj uzročnosti sv. Ivan, kao što primjećuje Martin Jugie, koristi pomalo panteistički rječnik Pseudo Dionizija Aeropagite,⁴³ ali istovremeno sadržajno ispravlja rabljene riječi, naročito izravnim tvrdnjama da je Bog sve stvorio iz ništa, da nam nije objavio svoju bit kao ni spoznaju svoje biti kao takve.⁴⁴

40 Usp. Ivan Damaščanin, *De fide orthodoxa*, I, 3.

41 PG 94, 1505-1584.

42 Usp. M. Jugie, *Jean Damascène (Saint)...*, col. 718.

43 Usp. Ivan Damaščanin, *De fide orthodoxa*, I, 10, 12, 14.

44 Usp. *ondje*.

Ivan tvrdi da je Božje znanje opće te da njegove nematerijalne biti samo jednim jednostavnim pogledom obuhvaćaju sva stvorenja: prošla, sadašnja i buduća, čak i prije negoli se uopće pojave jer, budući da je Bog uzrok svega, u njemu je razlog svih stvorenja koja nastaju prema rasporedu koji oduvijek postoji u Bogu. Naime, kao što arhitekt ima ideju kuće u svojoj pameti mnogo prije negoli ona bude sagrađena, tako isto Bog zna sve buduće stvari kao da već postoje.

2.5. Spoznaja Presvetoga Trojstva

Presveto Trojstvo je neistraživa i nepoznatljiva tajna. Ukoliko se više istražuje i proučava, smatra Damaščanin, utoliko postaje manje jasna. To je misterij koji nadilazi spoznajne moći ljudskoga razuma, misterij koji ostaje tajna vjere. Jednost i trojstvenost Boga mogu se spoznati samo u vjeri: samo po vjeri a nikako istraživanjem ili dokazivanjem jer što god se više želi prodrijeti u te tajne, one postaju sve više skrivene.⁴⁵

Jednostavno treba vjerovati da su u Bogu tri osobe. Ali, kako je to moguće? Sv. Ivan Damaščanski odgovara da je to neistraživo a onaj tko bi pokušao istraživati, susreo bi se s tajnama čak u sebi samome: kako postoji tvoja duša? Kako se pokreće tvoja duša? Kako nastaje tvoja riječ? Kako si istovremeno i smrtan i besmrtan? itd.

S druge strane, sv. Ivan ipak nije protivan razumskom istraživanju misterija Presvetoga Trojstva u čemu se oslanja na sv. Grgura iz Nisse zajedno s kojima smatra da i za tajne vjere treba tražiti razumsko utemeljenje i objašnjenje.⁴⁶

Stoga, na liniji klasične grčke filozofije, sažeto rečeno, on razmišlja ovako. Jedan i jedincati Bog nije bez Logosa - Riječi (*allogos*). Ako je Riječ kod njega, ta Riječ ne može biti *anipostatón*, tj. ne može biti akcident, niti nešto što bi imalo početak svoga postojanja i što bi jednom prestalo postojati. Nije nikada postojalo vrijeme u kojemu nije postojao Bog Riječ (*ho Theos Logos*). Riječ ima

45 Usp. J. Bilz, *Die Trinitätslehre des heiligen Johannes...*, str. 32: "Die göttliche Einheit und Dreiheit wird erkannt durch den Glauben und angebetet im Glauben, durch den Glauben so wird wiederholt betont, nicht durch Untersuchung, Forschung oder Beweis. Je mehr man die Dreifaltigkeit erforscht desto weniger wird sie erkannt; je begieriger man einzudringen sucht, desto mehr verhüllt sie sich."

46 Usp. *ondje*, str. 32-33: "Ist Johannes keineswegs geneigt, die Fähigkeit der Vernunft dem Trinitätsgeheimnis gegenüber zu übertreiben, so ist er auf der anderen Seite auch weit davon entfernt, ihr alle Betätigung in Erforschung desselben zu untersagen. Er schließt sich in dieser Hinsicht eng an den hl. Gregor von Nyssa an, der es der Vernunft gestattet, auch für die Geheimnisse des Glaubens eine rationale Begründung und Erklärung zu suchen, jedoch unter Anwendung der nötigen Vorsicht, damit der fromme Glaube nicht Schaden leide und die Häresie neue Nahrung finde." Usp. F. Diekamp, *Die Gotteslehre des hl. Gregor von Nyssa*, Münster 1896., str. 23.

svoju vlastitu egzistenciju (*entpostaton*), živa je i savršena, nije odvojena od Boga nego uvijek ostaje u njemu.

Budući da je Bog vječan i savršen, i njegova Riječ također je vječna, savršena, živa, postoji sama od sebe te ima sve što i njezin "roditelj".

Na sličan način Ivan Damašćanin dokazuje postojanje "osobnoga duha" (*pneuma hagion*) u Bogu. Naime, kao što Bog nije bez Riječi, tako ni Riječ ne može biti bez Duha; jer ni naša riječ ni u jednom slučaju nije bez daha. A budući da Božja Riječ nije manja od ljudske, mora se dopustiti da u Božjoj naravi postoji jedan Duh. Taj Duh nije nešto strano Božjoj biti, nešto što je pridošlo izvana. Ustvari, to je nemoguće u biću koje je apsolutno jednostavno i nesloženo. Duh ima svoje postojanje u vlastitoj hipostazi, živ je i kreativan, bez početka je i bez kraja, kao i Riječ.

Kao što Ocu nikada nije nedostajala Riječ, isto tako ni Riječi nikada nije nedostajao Duh.⁴⁷

Glede Presvetoga Trojstva, osim filozofskoga dokazivanja, Ivan Damašćanin poznaje i navodi dokaze također iz Svetoga Pisma.

Postojanje Riječi dokazuje tekstom Ps 119,89: "Dovijeka, o Jahve, riječ tvoja ostaje, stalna poput nebesa." Također i Ps 107,20 tvrdi isto: "Riječ svoju posla da ih ozdravi i život im spasi od jame grobne."

Ps 104,30 dokazuje pak postojanje Duha kad veli: "Pošalješ li dah svoj, opet nastaju, i tako obnavljaš lice zemlje." Isto tako i Ps 33,6: "Jahvinom su riječju nebesa sazdana i dahom usta njegovih vojska njihova." Ovim tekstom Ivan Damašćanin istovremeno dokazuje i postojanje više osoba (tj. tri) u Bogu. Poziva se također i na tekst Jobove knjige: "Ta i mene je duh Božji stvorio, dah svesilnoga oživio mene" (33,4). Osim toga, poziva se i na sljedeće tekstove iz knjige Postanka iz kojih se, zbog uporabe prvoga lica množine u Božjemu govoru, jasno zaključuje da je u Bogu više osoba: Post 1,26: "I reče Bog: 'Načinimo čovjeka na svoju sliku, sebi slična...'" ; Post 3,22: "Zatim reče Bog: 'Evo, čovjek postade kao jedan od nas - znajući dobro i zlo...'" ; Post 11,6-7: "Jahve reče: '... Hajde da sidemo i jezik im pobrkamo, da jedan drugome govora ne razumije.'"

Viđenje Izaije proroka (6,1-3) Damašćanin tumači u trinitarnom smislu kao i Izaijin tekst: "Zakle se Gospod desnicom i mišicom svojom snažnom..." (Iz 62,8) gdje bi u "desnici" i "mišici" Gospodnjoj bili naznačeni Sin i Duh Sveti.

Iz Novoga zavjeta Ivan Damašćanin navodi Matejev izvještaj o Isusovu krštenju (Mt 3,16-17) kad se očitovalo Presveto Troj-

47 Vrlo studiozno ovu je problematiku obradio J. Bilz u svome već citiranom djelu *Die Trinitätslehre...*, (str. 34-36) prema kojemu je priređeno i ovo kratko razmišljanje.

stvo: "Kad je Isus bio kršten, odmah iziđe iz vode. Iznenada se otvoriše nebesa te on vidje Duha Božjega gdje silazi kao golub i spušta se na njega. I glas s neba reče: 'Ovo je Sin moj, Ljubljeni moj, koga sam odabrao!'" Citira također i Dj 7,55 gdje se za prvomučenika Stjepana, neposredno pred njegovu smrt, veli: "A on, pun Duha Svetoga, uprije pogled u nebo, i vidje slavu Božju i Isusa gdje stoji Bogu s desne strane." Navodi i tekst prve poslanice Korinćanima (8,6): "... mi nemamo nego jednoga Boga, Oca, od koga sve dolazi i za koga postojimo, i jednoga Gospodina, Isusa Krista, po komu postoji sve i po komu postojimo također i mi."

Ipak trinitarne krsne formule osobiti su dokaz postojanja Presvetoga Trojstva.

Osim u filozofskom razmišljanju i u Svetom Pismu, Damašćanin dokaze o Presvetom Trojstvu pronalazi u crkvenoj Tradiciji, koja je očitovanje vjere same Crkve, te u svome djelu *Sacra parallela*⁴⁸ citira Bazilija, Ivana Zlatoustoga, Grgura Nazijanskoga i Epifanija. U pomoć poziva i tekstove crkvenoga učiteljstva, osobito Simbole, a opći crkveni sabori za njega predstavljaju nezabldivi autoritet.

"Suma" svetoga Ivana Damašćanina, kako piše Evdokimov, precizira, dakle, spoznaju Boga u kristološkoj perspektivi, ali Duh očituje Riječ i ostvaruje zajedništvo.⁴⁹

2.6. Ikona: vidljivo znak nevidljivoga

Poznato je kako je u vrijeme ikonoklastičkih borbi i rasprava Ivan Damašćanin stao na stranu onih koji su opravdavali štovanja "svetih" slika. Dapače, postao je vodeći teolog ispravnoga štovanja slika u kršćanstvu. Naime, polemizirajući s protivnicima štovanja ikona Ivan je, na temeljima klasične bizantinske teologije te skupivši misli i drugih branitelja štovanja slika, razvio cijelu teologiju vidljivoga kao znak nevidljivoga.⁵⁰ Ta njegova teologija temelji se na tri postavke: prije svega, religiozna ikonografija temelji se na razumu; zatim, kult, koji se iskazuje "svetim" slikama, dopustiv je i s teološke točke gledišta; i treće, to štovanje višestruko je korisno.⁵¹

48 Prvi dio ovoga djela tiskan je u PG 95, 1070-1588 a nastavak istoga djela nalazi se u PG 96, 9-442.

49 Usp. P. N. Evdokimov, *La conoscenza di Dio...*, str. 66.

50 Bibliografija o teologiji štovanja ikona, kako ju je sintetizirao Ivan Damašćanin, zaista je brojna. Stoga ovdje navodim samo nekoliko sljedećih naslova: H. Menges, *Die Bilderlehre des hl. Johannes von Damaskus*, Münster 1938.; V. Grumel, *Images (Culte des)*, u *DThC VII/1*, Paris 1921., coll. 766-844; S. Duvnjak, *Mjesto slike u teologiji, prema govorniku o slikama Ivana Damašćanina*, Zagreb 1990.; S. Lavrentiev, *Sv. Jovan Damaskin kat pobornik ikonopočitanija*, Moskva 1958.

51 Usp. M. Jugie, *Jean Damascène...*, col. 739.

Sažeto bi se njegova teologija štovanja ikona možda mogla svesti na sljedeće tvrdnje:

- Ikona nije takva slika koja bi Boga prikazivala u njegovoj nevidljivoj, netjelesnoj, neopisivoj i neograničenoj stvarnosti;

- Stari zavjet zabranjuje štovanje samo idola kao i umnažanje njihovih slika;

- Po tome što je sam postao vidljiv Bog nas poziva da budemo njegova vidljiva slika;

- Bog je bio prvi koji je stvarao slike:

a) on oduvijek rađa svoju Riječ, savršenu sliku svoje substancije;

b) Bog je stvorio čovjeka na svoju sliku i priliku;

c) Bog u sebi ima ideje, tj. slike svih stvari;

d) Bog je htio da Stari zavjet bude figura, tj. slika Novoga zavjeta;

- Poštivanje i štovanje slika ne znači štovanje slika kao takvih, nego štujući slike dolazi se do spoznaje prototipa. Tj. modernim riječnikom kazano, slikama se iskazuje relativno a ne apsolutno štovanje;

- Liturgijski pojam simbola sadrži prisutnost simboliziranoga u simbolizirajućemu;

- Štujući ikonu već sada se započinje buduće gledanje Kristove osobe.⁵²

Štovanje slika, međutim, ima i drugih opravdanih razloga koji se tiču vjernika. "Kao prvo, slika je knjiga za nepismene. (...) Ona je spomen koji nas podsjeća da se sjećamo Boga, njegovih tajna i njegovih dobrih djela. (...) Ona je neprestani poticaj da se slijede dobri primjeri svetaca. (...) Ona je, na kraju, kanal Božjih darova, jer je slika neka vrsta posrednika po kojemu nam Bog udjeljuje svoje darove. Ona na neki način sudjeluje na dobrotvornoj moći prototipa. I moglo bi se reći da Božja milost, Božje djelovanje boravi u njoj kao u svetim relikvijama (...). Dok su bili živi, sveti su bili ispunjeni Duhom Svetim, a poslije njihove smrti Duh Sveti nije se udaljio od njihovih duša, niti od njihovih tijela u grobovima, niti od njihovih slika, ali ne tako da bi on u njima postojao substancijalno nego jer on u njima čini dobra djela. (...)"⁵³

Zaključak

Kao zaključak ovom prikazu posudit ću nekoliko misli Bernharda Schultzea, koji je studirajući pitanje spoznaje Boga u grč-

52 Usp. M. Jugie, *Jean Damascène...*, coll. 739-740.

53 M. Jugie, *Jean Damascène...*, col 740. - Gornji tekst je moj prijevod s francuskoga na kojemu je članak napisan.

koj patristici, napisao kako je Ivan Damaščanin sistematizirao ono što su grčki oci naučavali o ljudskoj spoznaji Boga. Učinio je to, doduše, u svojoj sintezi i na svoj način što se ponajbolje vidi iz popisa imena otaca koje on navodi i citira.

Damaščanin tvrdi da čovjek ni na koji način ne može spoznati Božju bit te da su naši izrazi o Bogu ili negativni ili iskazuju Božji odnos ili nešto što proizlazi iz Božje naravi, odnosno Božju energiju. S druge strane, on naglašava kako različiti izrazi o Bogu, budući da je on jednostavan, ne mogu označavati nikakvu bitnu razliku u Bogu. Dapače, i Bog sam poznaje jedno božansko ime - "ja jesam". U ovome Damaščanin slijedi nauk Grgura Nazijanskoga koji dopušta i ime "Bog" (*Theos*) kao ime dostojno Boga.

Pod pojmom "vjera" Damaščanin podrazumijeva prije svega prihvaćanje objavljenih istina. Međutim, poznaje i prirodnu vjeru. Polazne točke te prirodne i razumske dokazivosti Božjega postojanja brojne su u njegovoj teologiji. S druge strane, u njegovim spisima, kao uostalom i kod drugih grčkih otaca koji su prije spominjani, nalaze se razmišljanja koja dopuštaju tvrditi da je Damaščanin smatrao da je već ovdje moguća neka vrsta nepotpune spoznaje biti zato što su bit i postojanje (*essentia* i *existentia*) korelativni pojmovi. No, to je misao koja će biti razvijena kasnije u zapadnoj skolastici.⁵⁴

SAN GIOVANNI DAMASCENO E LA QUESTIONE DELLA CONOSCENZA DI DIO NELLA TRADIZIONE ORIENTALE CRISTIANA

Riassunto

Dopo che il tema della conoscenza di Dio è situata nella tradizione cristiana orientale, nell'articolo successivamente viene dedicata attenzione alla dottrina di San Giovanni Damasceno, uno dei grandi padri orientali della Chiesa, sullo stesso tema. Si parla prima di tutto della conoscenza di Dio nelle opere di questo scrittore, poi della sua spiegazione dell'origine del nome greco *Theos* (Dio) e della conoscenza di Dio come tale. I temi seguenti sono: l'evidenza dell'esistenza e dell'unicità di Dio, gli attributi divini, la conoscenza della Santissima Trinità e, infine, le icone quali segni visibili della realtà invisibile.

⁵⁴ Usp. B. Schultze, *Zur Gotteserkenntnis...*, str. 556-557.